

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσ-νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1935

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Υ Π Ο
Ν. Ι. Τ Ο Υ Λ

ΜΕΛΕΤΗ Ι

ΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ¹⁾
ΑΙ ΣΥΜΠΛΟΚΑΙ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ

Ἡ παροῦσα μελέτη περιλαμβάνει μίαν ἐπιλογὴν ἠθικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια προϋποθέτουν μίαν ὀπωσδήποτε εὐρύτεραν διερεύνησιν τῆς ὅλης περιοχῆς τοῦ ἠθικοῦ ὄντος. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ μελετηθῆ μονοπλεύρως καὶ μεμονωμένως λόγῳ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ σχέσεως πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος ἐν γένει· ὡς ἐκ τούτου δέον νὰ ἐννοηθῆ ἅφ' ἑνὸς μὲν ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ συστηματικοῦ ὅλου τῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος, ἅφ' ἑτέρου δὲ συνυφασμένον πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς τούτου μορφάς: τὴν ἱστορίαν, τὴν καλλιέργειαν, τὸ δίκαιον, καὶ συσχετιζόμενον πρὸς τὰ δεδομένα τῆς κοινωνιολογίας, τῆς βιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Περιορίζοντες τὸ πλάτος μιᾶς τοιαύτης ἐκτεταμένης καὶ ἀπεράντου ἐρεῦνης θὰ μελετήσωμεν μόνον ὠρισμένα προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἀρκούμενοι νὰ ὑποδεικνύωμεν, ὡς ἐὰν παρηκολουθούσαμεν τὸ ῥεῦμα ἑνὸς ποταμοῦ, τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζόμενας διακλαδώσεις καὶ ἐκβολὰς του.

1) Λέγομεν «τὸ ἠθικὸν» ἀντὶ «ἡ ἠθικῆ» διὰ νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων δύο ὅλως διαφόρους ἐννοίας. Ἡ ἠθικῆ, ὡς εὐρίσκεται διατυπωμένη εἰς τὰ βιβλία ἢ ζῆ εἰς τὴν παράδοσιν ἑνὸς λαοῦ, μιᾶς κοινωνίας καὶ μιᾶς οἰκογενείας ἀκόμη, εἶναι πάντοτε ἐν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον συστηματικὸν σύνολον πρακτικῶν κανόνων καὶ ὁδηγιῶν, τὸ ὅποιον στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνηθείας καὶ εὐρίσκει δι' αὐτῶν τὴν κύρωσίν του. Μὲ τὸ «ἠθικὸν» τούναντίον ἐννοοῦμεν τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἡ ὅποια εὐρίσκειται ὀπισθεν πάσης συγκεκριμένης ἠθικῆς καὶ ἡ ὅποια ἀρχὴ δέον νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ δυνατότης καὶ ἡ προϋπόθεσις, ὡς ἡ πηγὴ πάσης αὐθορμήτου ἠθικῆς ἐκδηλώσεως, ὡς ἡ ἠθικῆ ἐνέργεια αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη.

Ἡ ἀπόλυτος ἀπομόνωσις τοῦ ἠθικοῦ οὔτε ἐφικτὴ εἶναι, ἀλλ' οὔτε ἐπιθυμητή· ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη προσπάθεια ἀποβαίνει ἀναγκαῖον βῆμα πρὸς κἀθαρσιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἐκ τῶν μορφῶν, μεθ' ὧν συμπλέκεται ἐν τῇ πραγματικότητι. Ἐὰν δὲν ἐπεχειροῦμεν τὴν κἀθαρσιν ταύτην, τὰ πράγματα θὰ ἔμενον, ὡς τὰ ἀντιλαμβανόμεθα συγκεχυμένως διὰ τῶν ἐμπειρικῶν μας παρατηρήσεων· ἡ δὲ ἔρευνά μας θὰ ἀπέβαινε καθαρῶς ἐμπειρικὴ καὶ περιγραφικὴ. Θὰ ὁμοίαζε δηλαδὴ - διὰ ν' ἀναφέρωμεν ἓν παράδειγμα - πρὸς μίαν περιγραφὴν τῶν ἐμπειρικῶν ἐκδηλώσεων καὶ μορφῶν τῆς σκέψεως, χωρὶς νὰ ἐπιδιωχθῆ δι' αὐτῆς ἡ διείσδυσις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἡ κατανόησις αὐτοῦ. Ἐὰν πάλιν ζητήσωμεν ν' ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον τῆς τετριμμένης ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἐπιφανειακῆς περιγραφῆς, ὁ ἐπιδέξιός οὗτος χειρισμὸς δὲν θὰ μᾶς ἀπήλασσε τοῦ κινδύνου τῆς ὑπερβατικῆς μετεωρίσεως, διότι, ἵνα ἐπιμείνωμεν εἰς τὸ παράδειγμά μας, θὰ ἠδυνάμεθα μὲν καταγινομένοι μὲ τὴν λογικὴν ν' ἀνοικοδομήσωμεν αὐτὴν - καὶ ἔτι ἐμφανέστερον γίνεται τοῦτο ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν γεωμετρίαν, - ἀνεξαρτήτως πάσης ἐμπειρίας, καθαρῶς a priori, οὐδέποτε ὁμως θὰ μᾶς ἐπετρέπετο νὰ πράξωμεν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἥτις, παρὰ τὸ ἀξιολογικὸν αὐτῆς a priori, ὀφείλει νὰ μὴν ἀπολέσῃ τὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα σχέσιν της. Ἡθικὴ πέραν τῆς σχέσεως ταύτης δὲν ὑπάρχει! Ὅ,τι πέραν αὐτῆς δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν ἀποτελεῖ τὴν ἀξιολογικὴν σφαιρᾶν. Ταύτην ὀφείλομεν βεβαίως νὰ μὴ παρίδωμεν. Ὁ κόσμος τῶν ἀξιῶν εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις διὰ τὴν πληρεστέραν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς. Ἐν τούτοις ὡς θὰ ἴδωμεν - ἰδίᾳ ἐν ἐπομένῃ μας μελέτῃ - αἱ ἀξίαι ἔχουν ὄντοτητα καθαρῶς ἰδανικὴν, ἐρχόμεναι εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, μόνον τῇ μεσολαμβάνει «πραγματικῶν προσώπων». Ἐκ τῆς ὑφισταμένης τάσεως μεταξὺ τῶν ἑτερογενῶν ἀρχῶν τῶν δύο τούτων κόσμων, μιᾶς ἀξιολογικῆς καὶ μιᾶς ὄντολογικῆς - βασικῶς αἰτιολογικῆς - ἀναπηδᾷ εἰς τὸ medium τῆς προσωπικότητος ὁ σπινθὴρ τῆς ἠθικῆς ὑποχρεώσεως.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων - ἐν ὅλῃ των βεβαίως τῇ γενικότητι - θὰ ὑποχρεωθῶμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν μέθοδον ἐρεῦνης τοιαύτην, οἷαν θὰ ἐφήρμοζε φυσιολόγος, ὅστις, ἐρευνῶν τὰς ἰδιαζούσας λειτουργίας ἑνὸς ὄργάνου, δὲν θὰ παρέβλεπε πρωτίστως νὰ παρακολουθῆ τὰς

συναρμολογικὰς αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἀλληλοεξαρτήσεις πρὸς τὰ λοιπὰ ὄργανα καὶ τὸν ὅλον ὄργανισμόν, μέλος τοῦ ὁποίου τυγχάνει. Ὁφείλομεν λοιπὸν - καὶ ἐνταῦθα στρεφόμεθα καὶ πρὸς τοὺς εὐμενεῖς ἡμῶν ἀναγνώστας - νὰ μὴ λησιμονῶμεν ποτέ, ὅσάκις ἐν τῇ πορείᾳ τῆς μελέτης μας περιορίζωμεν καὶ ἀπομονώνωμεν, τὴν προσωρινότητα τοῦ ἔκουςιου καὶ μεθοδικοῦ μόνον ἔχοντος χαρακτῆρα τρόπου τῆς ἐρεῦνης μας. Ἄτυχῶς ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις καὶ τὸ ὄργανον αὐτῆς ἢ γλῶσσα ἔχουν μόνον μίαν διάστασιν, εἰς τρόπον ὥστε ὑποχρεούμεθα πάντοτε νὰ παρουσιάζωμεν τὸ ἐν θέμα μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ οὐχὶ - ὡς τὸ τοιοῦτον εἶναι κατορθωτὸν ἔστω καὶ ὑπὸ περιορισμοὺς ἐν τῇ μουσικῇ - συγχρόνως.

Ἡ ἀπομονώουσα μέθοδος ἔγκειται εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὑπὸ συζήτησιν ἀντικειμένου ἀπὸ τῶν μορφῶν, μεθ' ὧν συμπλέκεται ἐν τῇ πραγματικότητι, τὰς ὁποίας, ποιούμενοι χρῆσιν κλασσικοῦ ἐκ τῆς περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίας εἰλημμένου ὄρου, ἀποκαλοῦμεν «συμπλοκὰς» τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ ἀπομόνωσις τοῦ ἠθικοῦ, ἐκ τῶν μορφῶν μεθ' ὧν συμπλέκεται, ἀποτελεῖ μέθοδον βασικῶς ἀρνητικὴν: ἔγκειται δηλαδὴ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Α ἐκ τῶν συμπλοκῶν αὐτοῦ ΑΒ, ΑΓ, ΑΒΓ ΒΑΓΔ κτλ. καὶ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν ὅτι τὸ Α δὲν εἶναι τὸ Β, τὸ Γ, τὸ ΒΓ, τὸ Β-ΓΔ. Τὸ θετικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεῦνης ταύτης, στεφομένης ὑπὸ ἐπιτυχίας, θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Α ὡς εἰδολογικῶς διακριτέου ὄντος.

2. Τὸ ἠθικὸν εὐρίσκεται τόσον ἀρρήκτως συνυφασμένον πρὸς τὴν ζωὴν, τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον, τὸ ὠφέλιμον, πρὸς τὰς ἐννοίας καὶ πραγματικὰς μορφὰς τῆς τάξεως, τῆς κοινωνίας, τῆς παραδόσεως κτλ., ὥστε μετὰ δυσκολίας θὰ ἀπέμενε, μετὰ τὴν ἀπομόνωσίν του, ἴζημά τι, δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ καθαρὰ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ. Διὰ τοῦτο διερωτᾶται τις δεδικοιολογημένως, τί εἶναι τὸ ἠθικόν, εἰὰν δὲν εἶναι τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον, τὸ ὠφέλιμον, εἰὰν δὲν εἶναι ἐπὶ τέλους καὶ τὸ ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν ὀμάδα, τὴν κοινωνίαν;

Ἡ ἐρώτησις αὕτη περιλαμβάνει δύο ἀπόψεις τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ πρώτη συνταυτίζει ἀφελῶς τὸ ἠθικὸν πρὸς τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον κ.τ.λ., ἢ δευτέρα τὸ ἀναγνωρίζει—ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της—ὡς ἐξάρτησιν ἄλλων μορφῶν: δὲν συνταυτίζει, ἀλλὰ συναρτᾶ. Τὸ ἐπίπεδον τῆς δευ-

τέρας ἀπόψεως εἶναι ἀπείρως ἀνώτερον τῆς πρώτης, διότι διακρίνει τοῦλάχιστον τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς, ἐπιχειροῦσα νὰ τὰ ἐννοήσῃ ὡς προῖόν, ὡς συνάρτησιν, ὡς ἔκφρασιν ἄλλων μορφῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζει ἢ νομίζει ὅτι γνωρίζει ἀκριβέστερον. Ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις δὲν ἱκανοποιεῖται διὰ τῆς ταυτότητος τοῦ ἠθικοῦ πρὸς ἑαυτό. Ἡ πιστοποίησις ὅτι $A = A$ φαίνεται ὡς συμπέρασμα πολὺ πενιχρά, εἰάν τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν προκύψῃ τοῦλάχιστον ὡς προῖόν διαλεκτικῆς κυκλικῆς καὶ εὐρείας—πρὸ πάντων εὐρείας—κινήσεως, ἣτις κλείει τὴν τροχίαν τῆς ἐν τῷ ἀπείρῳ· δυσκόλως ὅμως γίνεται δεκτὴ ἡ ταυτότης ὡς ἀφετηρία, ὡς ἐκκίνησις. Τεθέντος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ A ἴσου τῷ A πιστεύεται, ὅτι οὐδὲν ἐξηγήθη, οὐδὲν προσετέθη διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τοῦ A . Οἱ πλείστοι θὰ προετίμων ἐν οἴονδῆποτε ἀντίστοιχον ἢ ἰσοδύναμον τοῦ ἠθικοῦ, ἔστω καὶ εἰάν τοῦτο δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐρμηνείαν· θὰ προετίμων ἀκόμη καὶ τὴν διὰ τοῦ ἔτι ἀγνωστοτέρου ἐξήγησιν τοῦ ἀγνώστου (*ignotum per ignotius*) ἀπὸ τὸ πενιχρὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἠθικὸν δὲν ὑπάγεται ὑπὸ ἄλλας μορφάς, ἀνάγεται ἐπομένως μόνον εἰς ἑαυτό. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ μεγίστη σημασία τοῦ Πλάτωνος καὶ εἰς δευτέραν μοῖραν τοῦ Κάντι, ὅτι ἀμφότεροι διέγνωσαν τὴν ἰδιάζουσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἠθικοῦ ἐναντι τῶν ἀρχῶν τῆς φύσεως καὶ τὴν αὐτονομίαν τούτου ἐναντι πίσεως ἐμπειρίας. Καὶ ναὶ μὲν εἶναι τὸ ἠθικὸν ἐμπειρικῶς δεδομένον (συμπλοκαί), ἐν τούτοις ἡ ἐμπειρία εἶναι ἀνίκανος νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ, ὅταν ὑπὸ τὴν λέξιν «ἐμπειρία» ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον ἢ τὴν μορφήν, δι' ἧν παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς δεδομένον τί. Ὁ τρόπος οὗτος δὲν συμπίπτει εἰσέτι μὲ τὸ νόημα τοῦ δεδομένου τούτου.²⁾ Ἐπομένως μελετῶντες τὸν τρόπον δὲν κατανοοῦμεν ἀναγκαίως καὶ τὸ νόημα. Ἡ δυνατότης μιᾶς πράξεως ἢ σκέψεως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν φυσικούς, φυσιολογικούς, βιολογικούς καὶ ψυχολογικούς ὄρους καὶ δύναται ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐξετασθῇ σχετικῶς πρὸς τὰς ἀντιστοιχοῦσας τῶν ὄρων τούτων μεθόδους, χωρὶς τὸ τοιοῦτον νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ διακρίνωμεν μίαν καλὴν

2) Ὅρα § 14 τῆς ἐν τῷ Ἀρχεῖφ, τεῦχος 4, ἔτος Ε, δημοσιευθείσης περισπουδάστου μελέτης τοῦ Κ. Δ. Τσάτσου «ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντι» ἐνθα σαφῶς ἀναλύεται ἡ πράξις ὡς σύνθεσις φαινομενικῶν καὶ νοητῶν στοιχείων.

πραῖξιν ἀπὸ μιᾶς κακῆς πράξεως. Διὰ τὸν φυσικόν, φυσιολόγον, βιολόγον καὶ ψυχολόγον δὲν ὑπάρχουν κατ' ἀρχὴν καλαὶ ἢ κακαὶ πράξεις. Ὁ ψυχολόγος δύναται νὰ ὁμιλήσῃ μόνον περὶ περιοριζόντων καὶ κατευθυνόντων παραγόντων, δι' ὧν φέρει κάποιαν τάξιν εἰς τὸ συνειρμικὸν χάος τοῦ εἶναι ὅμως ἀνίκανος νὰ καθορίσῃ, τί διακρίνει ἓνα οἰονδήποτε περιορίζοντα ἢ κατευθύνοντα παράγοντα ἀπὸ τοὺς ἠθικοὺς τοιούτους, εἴαν δὲν προσφύγῃ εἰς τὸ τέλος ἢ τὸ νόημα τῶν παραγόντων τούτων. Ἐπίσης διὰ τὸν βιολόγον δὲν ὑπάρχουν καλαὶ ἢ κακαὶ πράξεις, εἰμὴ μόνον βιολογικῶς χρήσιμοι ἢ ἐπιβλαβεῖς. Τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἄγει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν ἐρμηναίαν τοῦ ἠθικοῦ διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων. Ὁμοίως παραπλανᾶται ὁ κοινωνιολόγος συνταυτίζων τὸ καλὸν πρὸς τὸ ὠφέλιμον, παρ' ὅλον ὅτι ἡ πραγματικότης μᾶς παρουσιάζει πολὺ ἀντίθετον εἰκόνα: ἡ ζωὴ δηλαδή καὶ ὅλαι τῆς αἰ ἐκδηλώσεις ὑπηρετοῦν τὸ πνεῦμα, τὴν ἰδέαν, τὸν πολιτισμὸν καὶ οὐχὶ ταῦτα ἐκείνας.

3. Ἐὰν τὸ «εὖ πράττειν» ἀποδεικνύεται κατὰ κανόνα χρήσιμον καὶ σκόπιμον, τοῦτο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συνεπάγεται τὴν ἰσοπέδωσίν του πρὸς τὸ χρήσιμον καὶ σκόπιμον ἢ τὸ ὑπὸ πολλῶν ὡς ἰσοδύναμον αὐτοῦ παραδεδεγμένον συμφέρον. Καὶ ἡ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀποδεικνύονται ἐπιστῆμαι χρήσιμοι καὶ σκόπιμοι καὶ τὰ μέγιστα συμφέρουσαι. Καὶ ἂν ἀπεδεικνύετο—ὅπερ ὅμως δὲν ἀπεδείχθη εἰσέτι— ὅτι πᾶσα λογικὴ σκέψις εἶναι χρήσιμος σκέψις, ἡ τοιαύτη ἀνακάλυψις (!) δὲν ἤθελε μεταβάλλει ποτὲ «τὸ λογικὸν» εἰς «τὸ χρήσιμον», οὔτε θὰ ἤλασσε τοὺς ἰδιάζοντας νόμους τοῦς διέποντας τὴν λογικὴν σφαιρᾶν, καὶ οἵτινες τὴν διέπουν ἀνεξαρτήτως ὠφελιμιστικῶν ἀποψεων. Ἡ χρησιμότης τοῦ λογικοῦ θὰ ἀπετέλει ἀπλῆν συμπαρομαρτοῦσαν ἰδιότητα τοῦ λογικοῦ, ἣτις δὲν θὰ ἐξήντλει ποτὲ ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ὁμοίως δύναται ἴσως τὸ ἠθικὸν νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τοῦ χρησίμου καὶ σκοπίμου. Ἴσως ὑπάρχει κάποια ἀρμονία *prae-stabilita*, κάποια συνάρτησις μὴ ἀντιστρεφομένη, εἰς τρόπον ὥστε τεθέντος τοῦ ἠθικοῦ, νὰ τίθηται, ἂν ὄχι κατὰ τρόπον ἄμεσον, ἴσως ὅμως ἀπώτερον, τὸ χρήσιμον καὶ τὸ ὠφέλιμον. Λέγομεν ὅμως «ἴσως», διὰτι περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχομεν βεβαίαν τὴν ἀπόδειξιν. Ἡ συμπλοκὴ τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὸ ὠφέλιμον, ἡ ὁποία πιθανῶς χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐμφα-

νίσεως τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ἢ ὁποῖα ὅμως ἔλαβε σύστασιν καὶ πως σταθεροτέραν κατὰ τοὺς τελευταίους βιομηχανικοὺς αἰῶνας, τοὺς ὁποίους διήνυσεν ἡ ἀνθρωπότης, δὲν σημαίνει τὴν ταυτότητα τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὸ ὠφέλιμον. Ὁ Εὐρωπαῖος—δύναται νὰ εἴπη τις—δὲν ζητεῖ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλὰ τοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸν προσανατολισμένου ὠφελίμου. Ἡ ἠθικὴ του προσαρμόζεται πρὸς τὸ ὠφέλιμον, τοῦτο δὲ καθοδηγεῖται «ὅσον ἔνεστιν» ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ. Τὸ ὠφέλιμον ὅμως παραμένει βασικῶς ὁ στόχος του. Ὡς ἐκ τούτου προσπίπτει εἰς τὰς περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐρεῦνας του πάντοτε ἐπὶ τοῦ ὠφελίμου, εἰς δὲ τὰς περὶ τοῦ ὠφελίμου ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Πάντα ταῦτα εἶναι συνέπειαι τῆς νοοτροπίας τοῦ Εὐρωπαίου, τῆς αἰσιοδοξίας του καὶ τῆς πίστεώς του διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Πολὺ διάφορον εἰκόνα μᾶς παρουσιάζει ἡ Ἀσία (καὶ περίοδοί τινες τῆς ἱστορίας) ἔνθα τὸ ἠθικὸν συνδέεται καὶ συμπλέκεται στενῶς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ κοσμοθεωρίαν καὶ ἔνθα μία ἔρευνα περὶ τῆς ἠθικῆς θὰ μᾶς ὠδήγει πάντοτε εἰς τὴν Θρησκείαν, ἔρευνα δὲ περὶ τῆς τελευταίας εἰς τὴν ἠθικὴν, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μετὰ τοῦ ὠφελίμου συμπλοκὴ τοῦ ἠθικοῦ ἀποτελεῖ μόνον μίαν τῶν δυνατοτήτων τῶν πιθανῶν συνθέσεων τοῦ ἠθικοῦ. Ἰδίως ὅταν τὴν θέσιν ἐντατικῶν βιωτικῶν μορφῶν καταλαμβάνουν τὰ τυποποιημένα σχήματα ἐνὸς ἐλάχιστου ἐπὶ ἀξιῶν καὶ ἰδεῶν στηριζομένου πολιτισμοῦ, ἀτροφεῖ εἰς τὰς συμπλοκὰς τὸ καθαρῶς νοηματικὸν στοιχεῖον, ἀπομένει δὲ ἢ πρὸς αὐτὸ ὀπωσδήποτε προσαρμοσθεῖσα κενὴ μορφή. Τοιοῦτοτρόπως προκύπτει ἢ ἐπὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ, ἐπὶ τοῦ Δοῦναι καὶ Λαβεῖν, τῆς ἐμπορικῆς ἀνταλλαγῆς βασιζομένη ἠθικὴ, ἢ τὸ χρήσιμον μετὰ τοῦ ἠθικοῦ συγγέουσα. Ἀντιθέτως παρατηροῦμεν ὅτι, ὅπου ἡ ζωὴ ἐκφράζεται ἐντατικώτερον, ἐκεῖ παύουν νὰ ἰσχύουν οἱ γνώμονες οὗτοι.

Τὸ γεγονός ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι χρήσιμον καὶ σκόπιμον δὲν εἶναι συνάμα καὶ ἠθικόν, μᾶς πείθει ὅτι ἡ μία ἔννοια δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν ἄλλην καὶ ὅτι ἐπομένως, μὴ ἀποτελούσης ἑκατέρας τῶν ἐννοιῶν τούτων τὸ *genus proximum* τῆς ἄλλης, καθίστανται ἀμφοτέραι ἀκατάλληλοι νὰ ὀρίσουν ἀλλήλας, ὅπερ ὅμως δὲν ἀποκλείει, νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ ἠθικοῦ καὶ περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ἠθικότητος τοῦ χρήσιμου. Ἐντούτοις τὸ χρήσιμον δὲν δύναται νὰ γίνῃ

κριτήριον τῆς ἠθικότητος· αὕτη δὲ ἐκείνου τότε μόνον, ὅταν τὸ χρήσιμον ἐξετάζεται ἀπὸ καθαρῶς ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει θέσιν π. χ. ἐν τῇ ὑγιεινῇ, τὴν ὁποίαν διέπουν κριτήρια πολὺ διάφορα τῶν ἠθικῶν. Μὲ αὐτὸ πάλιν δὲν ἀποκλείομεν τὴν δυνατότητα τῆς συμπλοκῆς τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς καθαριότητος (ἀφοῦ αὕτη δύναται νὰ προσλάβῃ καὶ θρησκευτικὸν ἀκόμη χαρακτήρα). Τὸν ἀκάθαρτον ὅμως ἄνθρωπον qua ἀκάθαρτον δὲν θὰ κηρύξωμεν ἀνήθικον, πολλῶ μᾶλλον ἀφοῦ καὶ ἡ ἀγιότης συναντᾶται σχεδὸν πάντοτε μετὰ ποιᾶς τινὸς σωματικῆς παραμελήσεως.

4. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀντεμετωπίσαμεν συλλήβδην τὰς ἐκ συγχύσεως τοῦ ἠθικοῦ μετὰ τοῦ ὠφελίμου, σκοπίμου καὶ αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος, πλάνας· δύναται δὲ νὰ μᾶς παρατηρηθῇ ὅτι οὐδὲν περὶ τῆς μετὰ τῆς ἡδονῆς συμπλοκῆς αὐτοῦ ἀνεφέραμεν. Ἡ παλαιότερα τῶν πλανῶν ἔχει σήμερον τοὺς ὀλιγωτέρους ὀταδούς, ὅπερ μᾶς ἀποδεικνύει πόσον ἀσταθεῖς—παρὰ τὴν κατὰ καιροὺς προσκτωμένην σταθερότητα—εἶναι ἐν γένει αἱ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ συμπλοκαί. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὸ πιστεύωμεν ὅτι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὠφελίμου συμπλοκὴ δὲν εἶναι εἰμὴ μία ἱστορικῶς ἐξαρτωμένη μορφή, ἣτις δὲν παρουσιάζει μεγαλυτέραν ἀναγκαιότητα τῆς μετὰ τῆς ἡδονῆς συμπλοκῆς καὶ ὅτι, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρξε *conditio sine qua non* τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ παρελθόντι, δὲν θὰ ἀποτελέσῃ τοιαύτην μοιραίως δι' ὀλόκληρον τὴν μέλλουσαν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ μετὰ τῆς ἡδονῆς, καὶ δὴ τῆς κᾶπως ἐξαῦλωμένης ἡδονῆς, συμπλοκὴ, ὃ εὐδαιμονισμὸς τῆς μετασωκρατικῆς φιλοσοφίας, δύναται ἐξ ἴσου καλῶς πρὸς τὴν μετὰ τοῦ ὠφελίμου τοιαύτην νὰ ἐννοηθῇ ἱστορικῶς ἐκ τῆς ὅλης ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς διαθέσεως (*Stimmungsrichtung*) μιᾶς ἐποχῆς, διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὁποίας στερούμεθα σήμερον μιᾶς παραλλήλου. Ἡ ἐκλεπτισμένη κοσμοθεωρία, ἡ κόπωσις, τὴν ὁποίαν προὔκάλει ὁ ὑπερεκπολιτισμὸς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἔλλειψιν πραγματικῆς καλλιέργειας, ὁ κλονισμὸς, τὸν ὁποῖον ὑπέστησαν θρησκεία καὶ παράδοσις ὑπὸ τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, ἐδημιούργησαν μίαν ἀτμόσφαιραν ἀπαγοητεύσεως καὶ ἀμύνης. Αἱ κουρασμένοι καὶ ἐξηντλημένοι ψυχαί, ἀνίκανοι πλέον πρὸς δημιουργίαν θετικῶν ἀξιῶν, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ἐσωτερικά των κρησφύ-

γετα καὶ ὑψωσαν πρὸς τὰ ἔξω τὰ ἀπόρθητα τείχη τῆς ἀταραξίας καὶ ἀδιαφορίας, διὰ νὰ προφυλάξουν εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος τοὺς εὐαίσθητους καὶ καλλιμόρφους ἀνθοὺς τῆς ἐσωτερικότητος ἀπὸ τὰς ὤμας προσβολὰς τοῦ ἀγροίκου κόσμου. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας ἱστορικὰς συνθήκας ἠδύνατο ἡ ἐσωτερικὴ εὐδαιμονία, θεωρουμένη ὡς ψυχικὴ ὀλοκλήρωσις, ν' ἀνυψωθῆ εἰς κοσμοθεωρίαν καὶ ἠθικὴν. Αἱ μετέπειτα προσπάθειαι τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τοιούτων βάσεων, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς ψυχικὰς ταύτας διαθέσεις, δύνανται ἅπασαι νὰ θεωρηθοῦν ὡς χονδροειδεῖς ἀποπειραὶ διὰ τὴν «ὀπωσδήποτε» ἐρμηνείαν τοῦ ἠθικοῦ φαινομένου.

Ἡ ἡδονιστικὴ ἀρχή, ὡς ἠθικὴ ἀρχή, εἶναι βασικῶς ἀπαράδεκτος δεδομένου ὅτι ὑπάρχει μία ἠθικὴ ἐπιλογή τῶν ἡδονῶν, δι' ἧς ἅπασαι αἱ ἡδοναὶ δὲν κυρῶνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὕτως ὥστε οὐχὶ αἱ ἡδοναὶ, ἀλλὰ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ν' ἀποτελοῦν τὰ ἠθικὰ τῶν κριτήρια. Ἡ ἠθικὴ διαβάθμισις τῶν ἡδονῶν δὲν συμπίπτει μὲ τὴν καθαρῶς ἡδονιστικὴν αὐτῶν ἐκτίμησιν καὶ ταξιθέτησιν. Ὡς ἐκ τούτου ἅπασαι αἱ ἐπὶ τῆς ἡδονῆς στηριζόμεναι θεωρίαι ὑποχρεοῦνται νὰ ἐγκαταλείπουν τὰς βασικὰς τῶν θέσεις καὶ νὰ καθιστοῦν τὸ ἀγαθὸν ἢ κατ' αὐτὰς τὴν ἡδονὴν ὀλοκλήρως ἀσαφεστέραν, δεχόμεναι ὡς ἀγαθὸν οὐχὶ τὴν στιγμιαίαν ἡδονήν, ἀλλὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα ἀπώτερα ἀποτελέσματα· τότε ὅμως ἡ ἠθικὴ προσλαμβάνει χαρακτηριστῶς ἀόριστον ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς προσδοκίας, τὸ δὲ ἀγαθὸν ταυτίζεται τελικῶς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν. Ἐὰν πάλιν τεθῆ ὄρος τοῦ οὕτως ἐννοουμένου ἀγαθοῦ ἡ κοινωνία, ἡ γενικώτερον ἡ πολιτεία, τότε ὁ ἡδονιστικὸς παράγων γίνεται τόσοσον σχετικὸς, ὥστε νὰ χάσῃ τὴν σημασίαν του ἐξ ὀλοκλήρου, μεταβληθῆ δὲ εἰς τὸ ὠφέλιμον ἢ τὸ συμφέρον. (Μετάβασις ἐκ τοῦ ἡδονισμοῦ εἰς τὸν ὠφελισμὸν).

Ἀνάπτυξις περισσοτέρων ἐπιχειρημάτων κατὰ τοῦ ἡδονισμοῦ περιτεύει. Διὰ τοῦτο θέτομεν τέρμα εἰς τὴν περὶ τῆς ἡδονῆς ἐρευνήμας σημειώνοντες ἀκόμη τὸ ἐξῆς φαινομενολογικῶς ἀξιοπαρατήρητον: τὸ δέον δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἡδονήν. Αὕτη ἀναφαίνεται κατὰ τὴν λύσιν τῆς τάσεως, ἣτις παρακολουθεῖ τὸ δέον (ἢ ἱκανοποίησις ἐκ μιᾶς ἐκπληρώσεως). Ἀποσκοπεῖται ἐντούτοις οὐχὶ ἡ ἡδονή, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ δέοντος τεθὲν τέλος. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι

ἀποκλείεται νὰ καταστήσωμεν στόχον (intendieren) μίαν ἡδονὴν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῆς ἡδονῆς ὡς συμπαρομαρτιοῦντος φαινομένου (ἢ ἡδονὴ τῆς πραγματοποιήσεως μιᾶς ἡδονικῆς καταστάσεως) καὶ τῆς ἡδονῆς ὡς σκοπούμενου τέλους. Ὅκνηροὶ καὶ κουρασμένοι ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τὴν ἐκ τοῦ δέοντος προκαλουμένην τάσιν καὶ παραιτοῦνται προθύμως τῆς ἐπακολουθούσης ἡδονῆς ἐκ τῆς λύσεως τῆς τάσεως ταύτης. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ προκαλοῦν αἷτιον ἢ ὡς τὸ δέλεαρ τοῦ ἠθικῶς δρᾶν καὶ διάκεισθαι. Ἐξ ἄλλου ἡ ἡδονή, παραγομένη κατὰ πᾶσαν μίαν λύσιν ἐπιφέρουσαν ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως, δύναται νὰ ἐπακολουθήσῃ τόσον τῆς καλῆς, ὅσον καὶ τῆς πονηρᾶς καὶ τῆς ἠθικῶς ἀδιαφόρου βουλήσεως. (Ὅ,τι ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἠθικοῦ λέγομεν, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ περὶ τοῦ σκέπτεσθαι. Καὶ ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ παρουσιάζονται τάσεις καὶ λύσεις τῶν τάσεων τούτων· ἐντούτοις τὸ κριτήριον τῆς ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης κρίσεως θὰ ἀπέβαινε πολὺ ἀμφίβολον, εἰάν ὡς τοιοῦτον ἐδεχόμεθα τὴν ἡδονήν).

5. Ἀμεσώτερος καὶ στενώτερος εἶναι ὁ σύνδεσμος τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ δίκαιον. Χαρακτηρίζομεν τὸν σύνδεσμον τοῦτον ἀμεσώτερον, ἀλλ' ὅχι καὶ ἄμεσον, διότι 1) οὐχὶ πᾶν ὅ,τι ὡς δίκαιον ἰσχύει εἶναι καὶ ἠθικόν, μεταβάλλεται δὲ μόνον εἰς δίκαιον διὰ τῆς πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου ἀναφορᾶς του³⁾ 2) ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἐπὶ μακρὰς ἱστορικὰς περιόδους παρουσίαζε μίαν σχεδὸν ἄμεσον πρὸς τὴν θρησκείαν σχέσιν, σήμερον ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον τῆς θρησκείας, χωρὶς διὰ τοῦτο ἢ σημερινὴ ἠθικὴ νὰ ὑστερῇ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς πλευρᾶν, τῆς χριστιανικῆς τοιαύτης καὶ 3) ὑπάρχουν κοινωνίαι καὶ πολιτεῖαι, ἥθη καὶ ἔθιμα κατὰ βάσιν ἀνήθικοι ἢ ἠθικῶς ἀδιάφοροι. Ἡ προέλευσις καὶ γένεσις τῶν μορφῶν τούτων δὲν ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἠθικὰς ἀξίας ἢ κατηγορικὰς ἐπιταγὰς. Ὁ σκοπὸς των βεβαίως ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ

3) J. Binder: Philosophie des Rechts σ. 767... denn wir wissen, dass dieses rein Empirische nicht Recht ist; dass es nur seine Beziehung zur Idee des Rechts ist, was dies Empirische zum Rechte macht.

πραγματοποιήσις τῆς ἠθικῆς ἰδέας: 4) διότι ἴσως μόνον εἰς τὰ πλαί-
 σια ταῦτα εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις αὕτη τῆς ἠθικῆς ἰδέας.
 Ὡς πλαίσια ἐννοούμενα, ἀποτελοῦν τὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εὐ-
 νοϊκὰς συνθήκας, τοὺς γενικοὺς ὅρους τῆς ἀγνοτέρας ἐκδηλώσεως τοῦ
 ἠθικοῦ, τὴν οὐσίαν τοῦ ὁποίου ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν συνιστοῦν.
 Δι' ὅσους τοῦναντίον - καὶ οὗτοι ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφίαν - ἡ ὅλη
 κορυφωσις τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος ἔγκειται εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ
 ἀλτρουϊσμός ἀποτελεῖ ἢ μὴ παράγοντα ἐξ ἴσου σπουδαῖον καὶ θετικὸν
 πρὸς τὸν ἐγωισμόν, αἱ ὧς ἄνω ὑπὸ συζήτησιν μορφαὶ ταυτίζονται ἢ
 θεωροῦνται συναρτήσεις τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἢ ἀλτρουϊστικοῦ παράγοντος.
 Διὰ τοῦτο πρὶν ἢ ἐπαναφέρομεν ἐπ' αὐτῶν τὴν συζήτησιν, θεωροῦ-
 μεν σκόπιμον νὰ διακρίνωμεν τὸ ἠθικὸν ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ ἐγωϊσμοῦ
 καὶ τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ.

6. Τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου νομίζομεν
 ὅτι εἶπεν ὁ Guyau, 5) ἂν καὶ δὲν φρονοῦμεν διὰ τοῦτο ὅτι ἐξήντησε
 ὀλόκληρον τὸ ἠθικὸν πρόβλημα. Πρῶτος μετὰ τοῦ Fouillé ἀπήλλαξε
 τὴν ἠθικὴν τῶν εὐκόλων λύσεων, συνισταμένων κυρίως εἰς τὴν ἀνα-
 γωγὴν πάσης ἠθικῆς ἐκδηλώσεως εἰς τὸν ἐγωισμόν. Ἡ σημαντικὴ
 τοῦ πρόοδος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὸν φιλαλληλισμὸν
 προκύπτοντα ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑφῆς τῆς ζωῆς καὶ τῶν τάσεων αὐ-
 τῆς πρὸς δημιουργίαν καὶ ἀνάλωσιν τῶν δυνάμεών της, εἰς βαθμὸν
 ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντατικώτερον καὶ ἐκτατικώτερον. Εἰς τὴν διδασκα-
 λίαν ταύτην τοῦ Guyau δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ἀρχάς, ἐφ'
 ὧν βασίζεται βιολογικῶς ἡ ἠθικὴ του: ἀφ' ἐνὸς τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν
 ἡ ζωὴ τείνει νὰ ἐκφραζέται ἐπὶ τὸ ἐντατικώτερον καὶ ἐκτατικώτερον
 ἢ ὅποια ὅμως τάσις δύναται νὰ ἐκφυλισθῇ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ἐγωϊ-
 στικώτερον, ὡς συμβαίνει π. χ. μὲ ὅσους ἀποβλέπουν νὰ ζήσουν πρω-
 τίστως τὸν ἑαυτὸν των, ἀφυπνίζοντες εἰς ἐνσυνείδητον ζωὴν (ἀναλό-
 γως ἂν ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τοῦ bon vivant ἢ τοῦ καλλιτέχνου τῆς
 ζωῆς, Lebenskünstler) ὅλας τὰς δυναιότητας, τὰς ὁποίας περικλείει
 λανθανόντως ἡ προσωπικότης των - ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς μο-
 νιμότητος, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ ἐννοήσωμεν εὐρύτερον τοῦ ἐνστί-

4) Hegel: der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee.

5) J. M. Guyau: Esquisse d' une morale sans obligation ni sanction.

κτου τῆς ἀναπαραγωγῆς. Μόνον διὰ τῆς τελευταίας ἀρχῆς διασπῶνται τὰ στενὰ ὄρια τοῦ ἀτόμου, μόνον διὰ τῆς πρώτης ἢ τελευταία ἐπεκτείνεται καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ μίαν λειτουργίαν ἀπλῆς ἀναπαραγωγῆς εἰς τὰς τάσεις τῆς κοινωνικότητος, τῆς συμπαθείας, τῆς ἀμοιβαιότητος, τῆς ἡδονῆς τοῦ κινδύνου καὶ τῆς πάλης, τῆς θυσίας. Τοιοῦτοτρόπως ἀντιστρέφονται οἱ ὄροι καὶ ὁ ἐγωϊσμός-ἐννοούμενος ὡς ἡ διατήρησις τοῦ ἀτόμου - μεταβάλλεται εἰς μορφήν ἐξυληροῦσαν τὸν φιλαλληλισμόν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπίνη ἀλληλεγγύη δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς εἰδική μόνον περίπτωσις τῆς βιολογικῆς ἐν γένει ἀμοιβαιότητος, ἡ ὁποία εὐρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν της τόσον διὰ τῆς ἐξαρτήσεως τῶν μερῶν παντὸς ὄργανισμοῦ πρὸς ἄλληλα συμπραττόντων χάριν τοῦ ὅλου, ὅσον καὶ διὰ τοῦ γνωστοῦ φαινομένου τῆς συμβιώσεως, παρατηρουμένου ὄχι μόνον μεταξὺ ζώων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ζώων καὶ φυτῶν ἀκόμη. Ἡ ὑπαρξίς τῆς κοινωνικότητος ἐρμηνεύεται λοιπὸν εὐχερῶς ὡς ἡ ἀπλῆ ὀργανικὴ πρόεκτασις ἢ προβολὴ τῆς βιολογικῆς τελεολογίας καὶ τότε ἀκόμη, ὅταν αὕτη ἤθελεν ἐρμηνευθῆ, ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν συμφέρον μόνον.⁶⁾ Πράγματι ἡ πλέον διαδεδομένη περὶ τοῦ κράτους ἀντίληψις δὲν εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα μηχανισμόν, ἀλλ' ἓνα ὄργανισμόν, μίαν ὁμόλογον προβολὴν τῶν τὸν ὀργανικὸν κόσμον διεπυσσῶν τάσεων.

Ἐφ' ὅσον ἐπὶ τόσον στερεῶν βάσεων στηρίζεται ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ ἀμοιβαιότης, ἡ σύμπραξις ἐν ἐνὶ λόγῳ παντὸς ὅ,τι ὑπὸ τὴν λέξιν «ἀλτρουϊσμός» ἐννοοῦμεν, διερωτᾶται τις, ποία ἡ ἀνάγκη τῆς ἠθικῆς εἰς ἓνα κόσμον τόσον στερεῶς ἔχοντα θεμελιωθῆ ἐπὶ ἐνστίκτων τόσον ἰσχυρῶν; ποία ἡ ἀνάγκη τῆς ἠθικῆς, εἰάν ὅλη ἡ λειτουργία αὐτῆς ἐξηντλεῖτο εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν τάσεων, περὶ τῶν ὁποίων εἶχε προβλέψῃ τόσον θαυμασίως ἡ φύσις;

Ἐνταῦθα χωρεῖ βεβαίως μία ἀπάντησις: δύναται δηλαδὴ νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἰσορροπία τοῦ ἁρμονικωτάτου τούτου κόσμου διαταράχθη, ὅτε τὸ πρῶτον ἀνεφάνη τὸ συνειδός, τὸ ὁποῖον διέσπασε τοὺς συνε-

6) Ἐάν πᾶσα ἐνσκοπος λειτουργία ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ συμφέρον, διερωτώμεθα ποῖον συμφέρον εἶχεν ἡ ζωὴ νὰ ἐμφανισθῆ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τέλει ποῖον εἶναι τὸ συμφέρον τῆς ἀπεράντου ταύτης συμφεροντολογίας;

κτικους δεσμούς του και ἐν τῇ βιολογίᾳ ἰσχύοντος νόμου τῆς ἔλξεως. Ἡ παλαιοντολογία μᾶς ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ φύσις διέπραξε πειραματιζομένη πλεῖστα λάθη: ἐνεφάνισεν εἰς τὰ δημιουργήματά της ὄργανα καὶ ἰδιότητας ἀχρήστους ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς· ἠκολούθησεν ἐξέλιξιν - τὴν ὁποίαν φανταζόμεθα συνήθως ὡς ἀνέλιξιν - παράλογον καὶ ὁδοὺς κατηφορικούς. Διὰ τί λοιπὸν καὶ τὸ συνειδὸς νὰ μὴ ἀπετέλεσε μίαν τοιαύτην βλαβερὰν διὰ τὴν ὑφισταμένην ἰσομονίαν δοκιμὴν αὐτῆς; διὰ τί νὰ μὴ τὸ θεωρήσωμεν ὡς τὸν ἀντίπαλον, ὡς τὸν ἀνταγωνιστὴν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἐνστίκτων; διὰ τί νὰ μὴ πιστεύσωμεν ὅτι ἐν τῷ ἀνίσωτούτῳ ἀγῶνι ὑπερίσχυσε τῶν ἐνστίκτων καὶ ἐγκατέστησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τυραννίαν τῆς πλέον σκληρᾶς ἐγωπλαθείας; Ἐἴν ὄντως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα καὶ τὸ συνειδὸς - παρὰ τὰς τάσεις του πρὸς τὸ γενικεύειν καὶ ἀφαιρεῖν, δι' ὧν βεβαίως δύναται νὰ ἐξυπηρετηθῇ καὶ τὸ ἐγωϊστικώτερον πάθος, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναιρεθῇ τοῦτο πλήρως - διέσπασε τὴν ἀλληλεγγύην ἐκείνην, ἣ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὰς πολιτείας τῶν μελισσῶν καὶ τερμιτῶν, ἔνθα ὡς ῥυθμιστικούς παράγοντας δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μόνον φυσικούς οὐχὶ δὲ καὶ ἠθικούς τοιοούτους καὶ ἐὰν ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ ἡ τάσις πρὸς ἀλληλεγγύην καὶ σύμπραξιν, διὰ τί τότε νὰ μὴ σχηματίσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος τῆς νοησιαρχίας, ἡ νοσταλγία διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ « χρυσοῦ αἰῶνος » τῆς βασιλείας τῶν ἐνστίκτων, ἡ « ἰνάμνησις » τοῦ ἤδη « ἀπολεσθέντος παραδείσου »;

Μία τοιαύτη θεωρία - ἣ ὁποία ὡς πρὸς τὰ ἐνστικτα τοῦ φιλιλληλισμοῦ δὲν στερεῖται καὶ κάποιας ἀληθοφανείας, ἣ ὁποία ὅμως διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς ἀπορρίπτεται ὑφ' ἡμῶν κατηγορηματικῶς - θὰ μᾶς ἐξησφάλιζεν ἴσως, ἐμφανιζομένη ὡς ἐπιστημονικὴ περὶ τῆς ἠθικῆς θεωρία, τὴν ἀθανασίαν μιᾶς δεκαετηρίδος καὶ πλείστους ὅσους πρὸ τοῦ θεικισμοῦ ὑποκλινομένους ὀπαδούς. Ἐντούτοις ἀφίνομεν εἰς ἄλλους νὰ δρέψουν τὰς δάφνας αὐτάς, ἡμεῖς δὲ ὡς ὀπαδοὶ τοῦ « λάθε βιώσας » ἀρκούμεθα εἰς ὀλιγώτερον πρωτοτύπου περὶ τῆς ἠθικῆς ἐρεύνας.

Διὰ νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ κατ' ἐπανάληψιν λεχθέν, τονίζομεν διὰ ἄλλην μίαν φορὰν, ὅτι καθ' ἡμᾶς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα δὲν ἐξανταλεί-

ται διὰ τῆς περὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἢ ἀλτρουϊσμοῦ συζητήσεως. Διὰ τῆς θέσεως ταύτης ἐρχόμεθα βεβαίως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν ἰσχυρούσας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς σημασίας τῆς ἠθικότητος. Ἡ ἀντίθεσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι τόσον ὀξεῖα, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, πολὺ περισσότερον ἐπειδὴ δὲν προτιθέμεθα νὰ θεμελιώσωμεν τὴν ἠθικὴν ἐπὶ νιτσεικῶν βάσεων. Ἀπορρίπτωμεν τόσον τὸν ἀλτρουϊσμόν ὅσον καὶ τὸν ἐγωϊσμόν ὡς μορφάς, αἵτινες δῆθεν ἐκφράζουσι ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος. Ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς ταύτας θεωροῦμεν ἀπλᾶ μόνον πλαίσια, καθὼς εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος διὰ τὰ ὑλικά φαινόμενα δυνατὸς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας δύναται ν' ἀκολουθήσῃ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐν τῇ ἠθικῇ του διαγωγῇ. Οὔτε ὁ ἐνστικτώδης ἀλτρουϊσμός εἶναι κατ' ἀνάγκην ἠθικός (ὁ Κάντ τὸν ἀπορρίπτει ὡς τοιοῦτον ἀδιστάκτως), οὔτε ὁ ἐγωϊσμός εἶναι ὑφ' ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις ἀνηθικός. Ἐὰν ὡς τὴν ὑψίστην τῶν ἀξιῶν ἢ τοῦλάχιστον ὡς τὸν φορέα αὐτῶν θεωρήσωμεν τὸ «πρόσωπον», ἡ ἄρνησις τοῦ ἐγὼ θὰ ἡδύνατο εἰς πολλὰς περιστάσεις ν' ἀποβῇ πραγματικὸν ἔγκλημα καὶ προδοσία διαπραττομένη κατὰ τοῦ φορέως τούτου. Καὶ ὁ οἶκτος ἀκόμη θὰ ἡδύνατο νὰ θιξῇ τὴν παντὶ τρόπῳ διατηρητέαν ἀκεραιότητα τοῦ προσώπου, ἐὰν τοῦτο ὑπετάσσετο π. χ. εἰς τὸ περιβάλλον του καὶ ἤρριεῖτο ἑαυτό, ἵνα μὴ διασεισῇ ἔστω τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τάξιν μιᾶς ἡρεμούσης καὶ εὐτυχοῦσης ἀνηθικοῦ ὁλότητος. Τὸ ὅτι ἡ στήσις αὕτη δύναται νὰ ὀδηγήσῃ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ ἑαυτοῦ ἐπιβεβαιώνοντος ἐγὼ (ἐννοοῦμεν τὸν θάνατον), τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ τὴν λογικὴν συνέπειαν τῆς στάσεως ταύτης. Καὶ αὐτὸς ὁ Χριστός, ἡ ζωηροτέρα εἰκὼν τῆς αὐταπαρνήσεως, δὲν ἠρνήθη, οὐδ' ἐπρόδωσε ποτὲ ἑαυτόν. Ἄλλ' οὐ μόνον εἰς αὐτὰ τὰ ὑψη ἐπιβάλλεται νὰ λέγωμεν «ναί» πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινῇ ζωῇ, καὶ προκειμένου καὶ περὶ ἀπλῶν συμφερόντων, ὀφείλομεν νὰ μὴ ὑποχωρῶμεν πρὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν φαύλων, ἐκτὸς ἐὰν αἰσθανώμεθα, ὅτι ὁ προορισμός μας εἶναι ἄλλος καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν μετ' ἀδιαφορίας τὰς μικρότητας τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἀλτρουϊσμός δύναται νὰ λάβῃ παθολογικὰς μορφάς! Ὑπάρχουν ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπέ τις, ἀντιστρέφων τὴν

εὐαγγελικὴν ἐντολήν, νὰ εἶπῃ: «ἀγάπα σεαυτὸν ὡς τὸν πλησίον σου». Γνωστὴ καὶ λίαν διαδεδομένη εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι ἡ πολὺ καλωσύνη ἀποτελεῖ συχνάκις μόνον βλακείαν ἢ ἀδυναμίαν χαρακτῆρος καὶ ὅτι ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ σκληρότης ἀκόμη ἀπέναντι ὠρισμένων ἀνθρώπων ἐπιβάλλεται ἐξ ἴσου πρὸς τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν οἶκτον ἀπέναντι ἄλλων⁷⁾. Παρὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα—παραδείγματα ἐξαγνισμένου ἐγωϊσμοῦ καὶ παθολογικοῦ ἀλτρουϊσμοῦ—μένει ἀναμφισβήτητον, ὅτι μετὰ τὴν εἰσροὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς καθαρῶς ἀνθρωπιστικῶν τάσεων—αἵτινες εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ χρόνους μικρὰν ἐν τῇ ἠθικῇ κατελάμβανον θέσιν—ὁ ἀλτρουϊσμός ἐθεωρήθη ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ στάσις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐγωϊσμόν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, ἡ ὁποία ζῆ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ ἀπλοϊκωτέρου ἀνθρώπου, εἶναι δεδικαιολογημένη. Πράγματι, ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν ἀλτρουϊσμόν, ἢ ἔστω καὶ τὴν τάσιν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον, ὡς τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν ὅλων ἐκείνων τῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινούμεθα καὶ δρῶμεν, ὁ ἀλτρουϊσμός προσλαμβάνει ἠθικὴν σημασίαν, καθόσον ἡ ὄρνησις αὐτοῦ θὰ ἀπειτέλει ἄρνησιν τῶν ὅρων καὶ δυνατοτήτων τῆς ἠθικῆς δράσεως. Ὁμοίως ὁ «σεβασμός πρὸ τῆς ζωῆς»⁸⁾ δέον νὰ ἐννοεῖται ὡς σεβασμός πρὸ τῆς ζωῆς ὡς φορέως ἀξιῶν, διότι αὕτη αὕτη ἡ ζωὴ δὲν ἔχει ἀξίαν πέραν τούτων (ἄλλως

7) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εὐρίσκει τὸ ὄριόν της εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν τούτου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἐκλεκτικῶν συναισθημάτων. Ὅπως δὲν ἀγαπῶμεν τὸν καθένα, τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπιτρέπομεν εἰς τὸν καθένα, ἂν ὄχι τοῦ νὰ μᾶς ἀγαπᾷ—διότι ἡ ἀγάπη οὔτε δύναται νὰ ἀπαγορευθῇ, οὔτε νὰ ἐπιταχθῇ—τούλσχιστον ὅμως ν' ἀναμιγνύεται, κινούμενος ἐκ συμπαθείας, εἰς τὸν ἐσώτερον ψυχικὸν καὶ οἰκογενειακὸν μας βίον. Τὸ προνόμιον τοῦτο ἐπιφυλάσσομεν μόνον εἰς τὸν φίλον. Ἐνα κομμάτι ψωμί μπορεῖ νὰ τὸ δεχθῶμε ἀπὸ τὸν καθένα· ἀντικείμενον ὅμως οἴκτου ἀρνούμεθα νὰ γίνωμεν οἰουδήποτε. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν ἐπιτρέπεται κατ' ἀρχὴν νὰ ὑπερβαίῃ τὰ ὅρια τῶν βιωτικῶν του ἀναγκῶν. Ὅσοι γνωρίζουν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ μέγα ἔργον τῆς κοινωνικῆς προνοίας ἐν Γερμανίᾳ, θὰ γνωρίζουν πόσον ἐνοχλητικαὶ καθίστανται αἱ καὶ εἰς τὰ ἀπόκρυφα καὶ τὰ αἴσχη τῶν οἰκογενειῶν ἀναμιγνυόμεναι γεροντοκόραι καὶ ποῖον ἄσχημον ἀντίκτυπον ἔχουν αἱ ἐξομολογήσεις τῶν περιθαλπομένων ἐπὶ τῆς ἐντροπῆς, τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς θελήσεώς των.

8) Ὄρος τοῦ Albert Schweizer.

ὁ ἐκούσιος θάνατος, ἡ αὐτοκτονία, ἡ αὐτοθυσία θὰ ἔχανον τὸ νόημα των).

Τοιοιουτρόπως ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ βιολογικαὶ περὶ τῆς ἠθικῆς θεωρίαι μελετοῦν μόνον τὰ γενικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκδηλοῦται οὐ μόνον ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία καὶ αἱ ὠραῖαι τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ἐν μιᾷ λέξει ἡ ζωὴ. Οὕτως ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς ἀποκτᾷ κεντρικὴν θέσιν καὶ γίνεται ἡ μαγικὴ ἔννοια—διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ῥόβδος—δι' ἧς τὰ πάντα ἐρμηνεύονται. Ἄλλὰ τί εἶναι ἐπὶ τέλους ἡ ζωὴ καὶ ποῖος ὁ ὁρισμὸς τῆς διὰ ν' ἀντλῶμεν ἐξ αὐτοῦ τὰς περὶ τῶν πάντων κρίσεις μας; Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἡ φύσις δὲν ἀπαντᾷ.

und ein Narr wartet auf Antwort (H. Heine).

Ἡ ζωὴ εἶναι μία κεντρικὴ μὲν ἀπ' ἀπόψεως ἐνδιαφέροντος, ὁρισμὸς δ' ἀπ' ἀπόψεως λογικῆς ἔννοια. Ἡ ἀμεσωτέρα τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ τὰ μάλιστα ἀόριστος καὶ ὑπερβατικὴ. Εἶναι τὸ μέγα X, τὸ μέγα Ἄγνωστον. Καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἄγνωστον εἶναι ἱκανὸν νὰ μᾶς ἐπιλύσῃ ὅλα μας τὰ προβλήματα; Μόνον ἐὼν μᾶς καθορίζετο τί εἶναι ἡ ζωὴ, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου νὰ ἐννοήσωμεν, τί εἶναι ἡ ἠθικὴ. Ἐὰν πάλιν μᾶς ἀντιταχθῇ, ὅτι παρεξηγοῦμεν τὰ πράγματα, διότι ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένης εἶναι μὲν ἀπροσδιόριστος καὶ ἀσύλληπτος, ἀποκτᾷ ὅμως κάποιον περιεχόμενον διὰ τῶν ἐμπειρικῶς δυναμένων νὰ μελετηθοῦν ἐκδηλώσεων τῆς, ὑποχρεούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τότε ἡ ἔννοια τὴν ὁποίαν περὶ τῆς ζωῆς σχηματίζομεν ἐκ τῶν βιολογικῶν τῆς ἐκδηλώσεων, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον στενὴ διὰ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν κατανόησιν φαινομένων ἀνωτέρας τάξεως. Τὸ νὰ περιορίζωμεν δὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγνώστου ἐκείνου X καὶ τῶν ἐκδηλώσεων του μόνον εἰς τὴν βιολογικὴν σφαῖραν καὶ ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων του ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ νὰ ἐξάγωμεν γενικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς ὅλης ὄντοῦτος τοῦ ἀγνώστου τούτου, ἀποτελεῖ ἀπλὴν θετικιστικὴν προκατάληψιν. Τὸ ἀκαθόριστον τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς δίδει τὸ δικαίωμα τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐννοίας ταύτης πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ παντός καὶ τοῦ μηδενός. Εἶναι ἔννοια, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ χειρισθῇ τόσον ἡ βιολογία, ὅσον καὶ ἡ ψυχολογία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος. Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς

δύνανται κατὰ συνέτειαν νὰ μελετηθοῦν ἐφ' ὅλων τῶν βαθμίδων, ἀρχῆς γιγνομένης ἐκ τῆς βιολογικῆς πραγματικότητος μὲ κατάληξιν εἰς τὴν πνευματικὴν τοιαύτην. Κατὰ τὸν νόμον τῆς προοδευτικῆς συνοχῆς καὶ διαβαθμίσεως, τὸν ὁποῖον διετύπωσε ὁ Ardigò (ἀλλὰ καὶ συναντώμενον παρὰ τῷ Comte),⁹⁾ τὰ ἀνώτερα πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα, παρ' ὅλων ὅτι ἐδρεύουν ἐπὶ κατωτέρων λειτουργιῶν (φυσικοχημικῶν), παρουσιάζουν τάξιν φαινομένων νέων καὶ ἰδιαζόντων, διὰ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν ἐκτοπίζονται οὔτε ἀναιροῦνται αἱ κατώτεροι λειτουργίαι. Κατὰ συνέπειαν: αἱ διάφοροι κατηγορίαι φαινομένων μᾶς ἐπιβάλλουν καὶ διάφορον τρόπον τῆς ἐρεῦνης των, ὅπερ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν καὶ τὰς πλέον διαφόρους ἀντιλήψεις περὶ τῆς ζωῆς, θεωρουμένης ὡς γενικοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐνότητος τῶν διαφορῶν τούτων φαινομένων. Διατὶ λοιπὸν θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς μόνας τὰς βιολογικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, διατὶ θὰ ἀγνοήσωμεν τὰς ἀνωτέρας αὐτοῦ λειτουργίας, διατὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν στρεφόμενοι εἰς φαῦλον κύκλον, δεχόμενοι ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὅλαι αὐτῆς αἱ ἐκδηλώσεις ὑφίστανται μόνον χάριν τῆς οὔτω στενωῶς ἐννοουμένης τάσεως πρὸς τὸ ὑπάρχειν, εἰς τρόπον ὥστε κίνητρον τῆς ζωῆς νὰ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ σκοπὸς αὐτῆς πάλιν ἡ ζωὴ;¹⁰⁾ Ἐν ὀλίγοις μᾶς εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν βιολογικῶν μόνον δεδομένων νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ὅλην ἔκτασιν, τὴν σημασίαν, τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς: τὸ νὰ ζῆ δὲ κανεὶς μόνον διὰ νὰ ζῆ τοῦτο σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἀρνησιν πάσης ζωῆς καὶ κατευθύνσεως, τὴν κατάπτωσιν εἰς τὸ ἀπλῶς ὑπάρχειν καὶ διαρκεῖν.

7. Μετὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦτον ἃς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ ἃς ἐξετάσωμεν τὰς συμπλοκάς τοῦ ἠθικοῦ ὡς πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ δικαίου, τῆς θρησκείας καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ σχετικότης τοῦ ἠθικοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ὑποθετικὴν αὐτοῦ φύσιν ἢ ἀπλούστερον εἰς τὰς διαφοροποιήσεις, ἃς ὑφίσταται ἐκ τῶν ἐκάστοτε ἰσχυουσῶν πραγματικῶν συνθηκῶν. Τὸ ἰσχυῖον ἢ θ ο ς εἶναι

9) Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τῆς δημιουργοῦ συνθέσεως (Schöpferische Synthese) τοῦ W. Wundt.

10) Guyau: Esquisse d' une morale κ. τ. λ. βιβλίον 3ον.

11) E. Lask: Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre, μέρος πρῶτον, κεφάλαιον τέταρτον.

ἢ τοιαύτη τοῦ ἠθικοῦ διαφοροποιήσις, οἷαν *ceteris paribus* ὑφίστανται καὶ αἱ ἀμετάβλητοι προϋποθέσεις καὶ λειτουργίαι τῆς νοήσεως ἐκ τῆς ἐκάστοτε διαφόρου ὕλης τῶν ἀντικειμένων της. Ὅπως κοινωνικὴ ἠθικὴ ἐμφανίζεται δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ ἢ συμφώνως τῇ ἠθικῇ ἰδέᾳ διαμόρφωσις δεδομένων προϋποθέσεων (π. χ. βιολογικῶν ἀναγκαίων μορφῶν). Ἡ διάπλασις αὕτη λαμβάνει ἀναγκαιῶς τυπικὴν μορφήν, καθόσον, σὺν τοῖς ἄλλοις, αἱ εἰδικαὶ περιπτώσεις, δὲν δύνανται ποτέ, ὡς ἄπειροι δυνατότητες, νὰ προβλεφθοῦν καθ' ὅλην των τὴν ἔκτασιν. Εἰς τὸ ἄτομον ἐναπόκειται λοιπὸν νὰ λαμβάνῃ ὀριστικὴν καὶ ἀποφασιστικὴν στάσιν ἐναντι τῶν ἠθικῶν αἰτημάτων καὶ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ δέον νὰ ἐκκοιθαρίζωνται καὶ νὰ διαγιγνώσκωνται—ὄχι καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ἐπιτυχῶς—αἱ περιπλοκώτεραι ὑποθέσεις. Τοῦναντίον τὰ ἦθη καὶ τὸ δίκαιον εἶναι μορφαι—ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὸ δίκαιον οὐχὶ ἀπὸ ἀπόψεως νοήματος—αἱ ὁποῖαι πορουσιάζουν τάσεις ὑποκειμένας εἰς τὸν νόμον τῆς ἀδρανείας* προσλαμβάνουν εὐκόλως κρυσταλλικὴν σκληροπαγῆ ὄψιν καὶ καταπνίγουν συγχνάκισ τὴν πηγαίαν καὶ αὐθόρμητον δραῖσιν τοῦ αἰτόμου, ἐξ ἧς ἀνιιθέτως δύνανται ν' ἀντλήσουν ὅλην των τὴν ζωτικότητα καὶ πλαστικότητα. «Οἱ κανόνες τοῦ δικαίου (*Rechtsnormen*)», λέγει ὁ J. Binder¹²⁾, «δὲν εἶναι αὐτόνομοι κανόνες, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ νομοθέτου, ὅστις, κείμενος ἐκτὸς τῆς συνειδήσεώς μας, ὁμιλεῖ πρὸς ἡμᾶς διὰ τῶν κανόνων τούτων». Εἶναι λοιπὸν τὸ ἠθικὸν συνειδὸς ὁ τόπος τῆς προελεύσεως, ἡ πηγὴ τῆς ἠθικότητος καὶ τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἀγελαία καὶ ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον κρίνεται. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ λόγον τῆς κατ' ἀρχὴν ἀπορρίψεως τῶν μορφῶν τούτων, αἵτινες ἀποτελοῦν κληρονομίαν πείρας προηγηθεισῶν γενεῶν, ἔστω καὶ ἐὰν ἡ κληρονομία αὕτη ἐπιβαρύνεται διὰ σημαντικοῦ παθητικοῦ. Πλεῖστα σημεῖα τῆς κληρονομουμένης παραδόσεως παρουσιάζονται ἐσφαλμένα ἢ καὶ ἀνήθικα εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐρχομένης γενεᾶς, λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀποτελοῦν διαφοροποιήσεις καὶ συμπλοκάς τοῦ ἠθικοῦ, πραγματοποιηθείσας ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ἄλλου συστήματος ἀξόνων, ἄλλων ἰσχυσασῶν συνθηκῶν, ἄλλων, μὴ ὑφισταμένων

12) Philosophie des Rechts σελὶς 810.

πλέον, ὄρων. Ἡ ἀντίθεσις τῆς σήμερον καὶ τῆς χθὲς δύναται νὰ ὀξυνθῇ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ἡ σήμερον νὰ μὴ ἐννοῖται πλέον τὴν χθὲς : τὴν λογικὴν, τὴν σκοπιμότητα, τὰς ἀνάγκας τῆς χθὲς· καθὼς ἀκριβῶς αἱ ἐπαναστάσεις τῆς σήμερον μένουσιν ἀκατανόητοι διὰ τὴν αὔριον, ἐὰν ἡ αὔριον στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ ἱστορικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι. Ἡθὴ καὶ ἔθιμα καὶ αὐτοὶ οἱ ἰσχύοντες νόμοι ἀνίκανοι ν' ἀποτελέσουν τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, τὴν ἐσχάτην ἡμῶν προσφυγὴν, εἶναι παρὰ ταῦτα σταθερὰ σημεῖα διὰ τὸν ἠθικὸν μας προσανατολισμόν, καθόσον χάριν αὐτῶν εὕρισκόμεθα πρὸ μιᾶς τάξεως πραγμάτων, ἡ ὁποία, ἂν δὲν εἶναι ἡ ἰδεώδης, πάντως δὲν ἀποτελεῖ χάος· ἐμφανίζει δὲ μίαν προσπάθειαν λογικῆς διαμορφώσεως τῆς κληρονομηθείσης ἱστορικῆς πραγματικότητος. Τὸ δίκαιον εἶναι, κατὰ τὸν J. Binder, ἡ λογικὴ τῆς κοινωνίας· εἶναι, προσθέτομεν, ἡ «ὄσον ἐνεστι» λογικωτέρα διαμόρφωσις τοῦ ἐνστίκτου τῆς κοινωνικότητος, ὅπερ διὰ τοῦ δικαίου ὑψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Τὸ δίκαιον εἶναι ἡ εἰς τὸ εἶναι μετατροπὴ τοῦ Δέοντος ὡς μία ἠθικὴ ἀπαίτησις τοῦ Λόγου, ὅπως τὸ Δέον μὴ ἰσχύη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς τοιοῦτον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνεται ποτὲ κατ' ἀπόλυτον τρόπον ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε ἰσχύοντος δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, αἵτινες εἶναι δευτερεύουσαι μορφαὶ ἀπέναντι τῆς πηγαίας ἠθικότητος. Δίκαιον καὶ ἠθικὴ σημαίνουν πάντοτε μίαν προσαρμογὴν πρὸς τὴν παράδοσιν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τοὺς ἰσχύσαντας καὶ ἰσχύοντας ὄρους. Ὡς συμβατικαὶ μορφαὶ παρουσιάζουν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεώς των, ἥτις, εἴτε ὁμαλῶς διὰ συνεχοῦς ἐξελίξεως εἴτε ἀνωμάλως δι' ἐπαναστάσεων, ἐπιτυγχάνεται.

Ἡ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον, τὰ ἔθιμα παρὰ τὴν ἱστορικὴν των σχετικότητα καὶ συμβατικότητα ἔχουν τὴν ἐξῆς ἠθικὴν σημασίαν 1) ὅτι χρησιμεύουν, ὡς ἤδη προείπομεν, ὡς τὰ ὀπωσδήποτε σταθερὰ σημεῖα τοῦ ἠθικοῦ μας προσανατολισμοῦ. Τὰ ἄτομα εἶναι συνήθως ἀνίκανα ν' ἀντλοῦν ἐκ τῆς συνειδήσεώς των τὸ γνήσιον ἠθικὸν συναίσθημα. Τάξεις καὶ ἀσφάλεια καὶ τὰ λοιπὰ καθωρισμένα πλαίσια ὑποβοηθοῦν τὴν φυσικὴν ὁρπὴν πρὸς ἀδράνειαν καὶ ναρκώνουν τὴν αὐθόρμητον ἠθικὴν δρασίαν. Τὰ ἄτομα γίνονται μὲν νομοταγῆ, χάνουν ὅμως λόγῳ τῆς ἀχρηστίας - τὸ αἰσθητήριον τῆς ἠθικότητος· στερούμενα σταθε-